

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ ВІДНОШЕНЬ

У статті розглядаються особливості авторської текстової стратегії, які моделюють виникнення певного відношення читача до персонажів художнього твору.

Використоване в сучасній когнітивній лінгвістиці розуміння тексту як складної системи ментальних репрезентацій переконливо показує, що саме когнітивний підхід дає можливість найбільш точно прослідкувати динаміку процесу мислення, закономірності його зародження та розвитку у зв'язку з комунікативним завданням. Більш того, текстологічне дослідження в багатьох випадках вимагало виходу за межі внутрішньовербальних відношень, і це можливе за умов використання саме названого підходу до вивчення мови, мовлення та тексту [1:3]. У першу чергу такий вихід детермінований загально визнаним у теорії тексту положенням про абсолютний характер антропоцентризму художнього тексту /ХТ/. У макроструктурі будь-якого ХТ найбільшого значення набувають виражені за допомогою засобів прямої та непрямої номінації антропоцентри "автор" та "персонаж", завдяки динамічному розвитку яких у тексті будь-який літературний твір став "живою художньою подією", тому що тільки вони можуть надати ХТ подійової єдності й істотно долучити його до єдиної та єдиної існуючої події буття [4:47]. Ці ж відношення є основними актуалізаторами суб'єктивно-об'єктивних відношень у творчій діяльності автора щодо створення ХТ, концентруючись найбільш чітко в особливостях еволюції образів та характеристиках персонажів.

У даній статті розглядаються лінгвістичні особливості характеристики персонажів у творах Г. Гріна в термінах теорії відношень, а саме, особливості характеристики деяких жіночих персонажів.

Матеріал тексту романів "The Power and the Glory" [18] та "A Burnt-Out Case" [19] виявляє традиційний набір прийомів Г. Гріна, достатньо повно висвітлений у літературознавстві ["див., напр., 11:197]: контрастне протиставлення персонажів, наявність багатшарового підтексту у ніби недбало розкиданих по всій книзі красномовних деталях, загальна атмосфера відчаю і т. д. Ці ж прийоми здобувають реалізацію та віддзеркалюються у репрезентації жіночих персонажів. Однак тексти названих творів розкривають низку інших цікавих особливостей, хоч спільним для жіночих персонажів у них є менша /порівняно з чоловічими персонажами/ розробленість у тексті. Іншими словами, жіночі персонажі у цих романах, та й у цілому ряді інших романів, - це образи другого плану.

У вказаних романах доцільно прослідкувати в першу чергу репрезентацію двох персонажів, яких названо однаковим іменем - Марія. У текстологічних розвідках багаторазово відзначалася не випадковість власних імен у ХТ. Ю. М. Лотман, зокрема, вказував, що вони здійснюють "пам'ять" культури. Вказувалося також, що власне ім'я - цілковито особливий мовний знак [8:65], який може бути ключем до розуміння ХТ, дозволяв реконструювати "текст у тексті", а також функціонує в центрі поетичних полів, характеризуючи ідіостиль письменника. Ю. С. Степанов писав, що власне ім'я має властивість актуалізувати асоціативні зв'язки в середині удаваного світу, який створений автором.

Використання такого поширеного жіночого імені для іменування персонажів даних творів символічне, й подібно до будь-якого символічного іменування розраховане на появу конотацій. Механізм їх збудження пов'язаний з підсиленням окремих аспектів значення [12: 62], у нашому випадку конотація для персонажів обох романів одна - діва Марія, і це задане не тільки фактом самого іменування персонажів, а й мотивом материнства. У романі "The Power and the Glory" Марія - мати, причому материнство для неї було несподіваним і не дуже радісним:

- (1) "The silly little creature" [18:66],
 "You little devil you"[18:67],
 "She'll never be good for anything, you can see that" [18:79]

— так говорить вона про свою дочку.

Марія з роману "A Burnt-Out Case" - майбутня мати. Материнство для неї - таємно та палко жадане, але воно також прийшло несподівано і відразу принесло в першу чергу приниження та смуток.

Асоціації, які виникають як основа даного конотативного значення, створюють когнітивну основу для сприйняття останнього. Слід особливо відзначити, що закріплення асоціативних ознак у значенні слова /власного імені "Марія" в наших прикладах/ або виникнення конотацій - це процес культурно-національний, і сильною мотиваційною базою його є опора на основні реалії християнського учення. Такі асоціації задані, вони - результат художньо-творчого процесу, в якому віддалені, часом логічно не пов'язані між собою уявлення набувають цілком зрозумілих зв'язків з описуваним явищем [7:79]. Асоціації - це основа сприймання образів. У основі процесу їх виникнення лежить принадна нашій свідомості звичка пов'язувати те, що викладене вербально, з особистим та суспільним досвідом. Тому необхідним та найважливішим компонентом інтерпретуючої діяльності реципієнта ХТ є змістовна сторона "фрейму інтерпретатора" [13:45], або "рамки досвіду" [3:5], або "схеми читача" [14:313], спільним у наведених термінах є сукупність ментальних та освітньо-культурних якостей реципієнта інформації ХТ. Такий механізм іменування - це імплікативна стратегія, тому що дана асоціативно-конотативна інформація є багатшаровою й лежить поза межами поверхневого рівня ХТ. Складовою частиною такої стратегії є добре висвітлений у лінгвістиці тексту принцип висунення, який має когнітивно-

емотивну природу й передбачає здійснення читачем-інтерпретатором певного когнітивного зусилля [6: 40]. Це когнітивне зусилля супроводжується, а в деяких випадках ініціюється емоціональним зусиллям. Емоціональні зусилля, або емоції як психічний процес та як процес оцінювання інформації, багаторазово привертати увагу як психологів /Д. Юм, У. Вундт, Т. Рібо, К. Ланге та ін./, так і лінгвістів /Ш. Баллі, Л. Виготський, З. Виноградов, В. фон Гумбольдт, О. Потебня та ін./. За свідченням М. Шаховського, емоційно-оцінювальний компонент висловлення необхідно розглядати як складову частину відповідного висловлення незалежно від того, що є предметом комунікації - об'єкти чи їхня безпосередня оцінка [17:31]. Вираження та розпізнавання емоцій може розглядатися як специфічний рівень комунікації, при якому використовуються засоби, що мають певні розпізнавальні ознаки, синтезовані та узагальнені в досвіді поколінь [5:27]. Цілком очевидно, що в низці мовних засобів репрезентації емоцій перше місце посідає емоційно-забарвлена лексика, а також стилістично марковані одиниці мовлення. Стратегії Г. Гріна з цієї точки зору являють собою неабиякий інтерес у процесі вивчення вибраних персонажів. Письменник демонструє самобутню стратегічну методику.

Так, Марія з "The Power and the Glory" практично позбавлена прямих авторських характеристик. Цей персонаж представлений за допомогою або непрямих, або мовленнєвих характеристик. Текст роману не містить навіть опису зовнішності цього персонажу, хоч він і несе на собі дуже значне текстове навантаження в розгортанні подійової лінії твору. Для характеристики жінки письменник використовує короткі, непоширені речення, часто еліптичні або називні /див. приклад 1/, та гранично лаконічний авторський коментар, у якому стилістично маркованими є епітети з семами негативної оцінки. Наприклад:

- (2) The woman suddenly spoke for him, angrily... [18: 63].
Presumably she had an idea - women were appalingly practical. [18:72].
"You're no good any more to anyone", she said fiercely [18:79].
She said savagely, "I know about things. I went to school" [18:79].

Така репрезентація персонажа може розглядатися на рівні тексту всього твору як мінус-прийом [2:76-77], метою якого в даному творі є створення мовленнєвого та емоціонального контрасту в лінгвістичному оформленні даного персонажа.

Другу Марію, з роману "A Burnt-out case", охарактеризовано значно докладніше, але також за допомогою непрямих характеристик. Її зовнішність змальована скупко, наприклад:

- (3) A girl in blue jeans with a pretty unformed face came quickly round the corner in answer to his call. [19:36].

Her fair hair was streaked and darkened with sweat and he saw her eyes widen with apprehension when a black-and-white moth, with the wing-spread of a bat, swooped across the table... She had changed», between the whisky and the dinner, into a cotton frock covered with a pattern of autumn leaves which was like a memory of Europe [19:37].

Наведені фрагменти не можна назвати повністю стилістично нейтральними, в них присутні епітети та порівняння в сполученні з епітетом, але щільність стилістично маркованих елементів настільки незначна в порівнянні з фрагментами, де характеризуються контрастні Марії персонажі /її чоловік та Керрі/, що ми також можемо констатувати стратегію мінус-прийому в розвитку цього персонажа.

Досить часто автор вдається до характеристики Марії вустами інших персонажів:

- (4) [Querry] He wondered whether she had ever felt at home herself [19:37].

[Rycker] It was the day I was decorated by the Governor, but she forgot to put anything about the ceremony [19:38].

She's hardly - you can see for yourself - an intellectual companion. That's one of the disadvantages of marrying a young wife... [19:39].

Такі характерологічні деталі [див. 10:42] немовби розкидані по текстах розділів, які присвячено Марії та її стосункам з чоловіком. Однак у тексті присутні фрагменти, які характеризують даний персонаж опосередковано, непрямо, де характерологічні деталі численні, їх висока щільність дозволяє розглядати їх як імплікативні деталі [10:44], які саме й розкривають стосунки між персонажем, що розглядається, та його текстовою реальністю. Прикладом може бути опис інтер'єру кімнати Марії:

- (5) She wanted, to go straight to her room, the small hot uninviting room where he sometimes allowed, her to be alone... [19: 68].

There was no room here for anything but a small iron bed, a chair, a wardrobe, a chest-of-drawers. On the chest was a photograph of her parents - two happy elderly people who had married late and had one child. There was a picture postcard of Bruges sent by a cousin, and an old copy of 'Time'. Inside the drawer was her secret museums' a too-clean missal which she had been given at the time of her first communion, a sea-shell, the programme of a concert in Brussels. Andre Lejeune's 'History of Europe' in one volume for the use of schools, and an exercise book containing an essay which she had written during her last term (she had received the maximum marks) on the 'Wars of Religion'. Now she added to her collection the old copy of 'Time'. Querry's face covered Lejeun's 'History'; it lay, a discord, among the relics of childhood [19:69].

Даний фрагмент також бідний на тропи та інші стилістично марковані мовні засоби. Однак його інформаційна ємність велика. Використовуючи сучасну термінологію, можна сказати, що в процесі симультанного сприймання даного фрагмента як "потіка енергії" [9:22] реципієнт виділяє з нього за допомогою своїх ментальних рецепторів сигнали про ментальний простір описуваного персонажа. Так, неупереджений перелік скромних, навіть жалюгідних скарбів Марії можна розглядати як стратегічний крок, що впливав на фрейм інтерпретатора, який "зчитує" інформацію з сукупності своїх ментальних моделей та робить висновок /заданий імпліцитно/ про чистоту внутрішнього світу молодої жінки, її дуже обмежений життєвий досвід, тугу за батьківським домом, мізерність її ролі в господі її чоловіка.

Ментальні моделі у фреймі інтерпретатора неминуче включають оцінювальні уявлення, які приводяться в рух стереотипами повсякденної свідомості й, впливаючи на сприймання [16:24], формулюють відношення інтерпретатора до персонажа як до елементу ХТ. Відношення ж - це завжди відношення між сутностями, які віддзеркалюються в якостях [15:89]. Тому інформація про якості /в даному випадку, про якості персонажа ХТ/ дає проєкцію на сутності, які характеризують цей персонаж. Тобто, у даному випадку релятивний компонент сприймання являв собою складову частину, семантичний компонент, ширших понять, які експліцитно, але, в більшій мірі, імпліцитно представлені в семантиці тексту.

Аналізуючи приклад 6, можна стверджувати таким чином, що автор передає своє сприйняття ситуації з опорою на існуючі у фреймі інтерпретатора моделі /стереотипи/, для того щоб останній сприйняв інформацію в світлі своєї суб'єктивної оцінки. В результаті оцінювання як релятивний компонент стає одним з центрів комунікації.

1. Александрова О. В. Единство прагматики й лингвопоэтики в изучении текста художественной литературы// Проблемы семантики й прагматики. - Калининград, 1996. - С. 7-14.
2. Арнольд. И. В. Стилистика современного английского языка. -Л.: Просвещение, 1990. - 300 с.
3. Бартминский Е., Небжеговска С. Когнитивное определение, профилирование понятий и субъектная интерпретация мира //Когнитивная лингвистика конца XX века. Мат-лы междунаро. науч. конф. /МГЛУ. - Минск, 1997. - С. 4-7.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусств-во, 1979. - 423 с.
5. Брызгунова Е. А. Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи. - М.: МГУ, 1984. - 129 с.
6. Воробьева О. П. Семантическое пространство художественного текста: интерпретация мира или мир интерпретаций? //Категоризация мира: пространство и время. Мат-лы науч. конф. - М.: Диалог-МГУ, 1997. - С. 39-40.
7. Гальперин Й. Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука, 1981. - 139 с.
8. Гурская Ю. А. Личное имя как особый языковой знак //Язык и культура. Третья междунаро. конф. /Доклады и тезисы докладов. - К.: КГУ, 1994. - С. 63-65.
9. Кубрякова В. С., Александрова О. В. Виды пространств текста и дискурса// Категоризация мира... . -С. 15-26.
10. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. - Л.: Просвещение, 1979. - 32 с.
11. Лялько О. В. Інфернальна тематика у романі Грема Гріна "Доктор Фішер із Женеви або Вечірка з бомбою" //Мовні і концептуальні картини світу. - К.: КДУ, 1998. - С. 194-202.
12. Маслова В. А. Языковая картина мира и культура //Когнитивная лингвистика конца XX века... - С. 59-64.
13. Молчанова Г. Г. Семантика понимания и некоторые механизмы восприятия имплицитов текста //Категоризация мира... . - С. 39-40.
14. Пархоменко А.Л. Універсальне і культурно-специфічне в інтерпретації тропів //Проблеми зіставної семантики. Доповіді та повідомлення Міжнаро. наук. конф. - К.: КДУ, 1997. - С. 313-316.
15. Рубашова Л. М. Категорія відношення: логіко-філософські та лінгвістичні аспекти //Мовні і концептуальні картини світу... . - С. 89-95.
16. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. - К.: Наука, 1992. - 172 с.
17. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. - Воронеж, 1987. - 216 с.
18. G. Greene. The Power and the Glory. - London:Penguin Books, 1967. -222 p.
19. G. Greene. A Burnt-Out Case. - St. Ives:Penguin Books, 1975. - 199 p.

Кузніцова Ірина Володимирівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси:

- лінгвістика тексту;
- семантика;
- культурологія.

Савченко Ганна Валеріївна - викладач кафедри іноземних мов та методики їх викладання Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси:

- лінгвістика тексту;
- когнітивна лінгвістика.